

izorganizuju bude i opet, fatalno, država. Još se nije ni razišao masni, naslatki dim od načelnika pečenog, a u narod je unišao veliki okati strah zvan otrežnjenje. Država se, na istim ili nešto drukčijim, ili dijametralno suprotnim načelima (to je svejedno — detalj koji za suštinu stvari nema baš nikakve važnosti) ubrzo opet pridigla: otresla prašinu s lakata i koljena, i partija se nastavlja. I partija se vječito nastavlja. Partija koja se zove „politička povijest narodâ“.

(Države, pored toga, kad nemaju pametnijeg posla i presudnijih historijskih misija, štampaju marke i fabriku cigare. I cigare im ponekad, valja priznati, nisu lošije od cigara renomiranih duhanskih kuća. Ali to su svakako sporedne državne djelatnosti.)

I kud onda? Što pristojan čovjek može da učini pri takvom stanju stvari? Ništa. Apsolutno ništa. Kakav stav da zauzme prema državi? Koliko je god moguće stav indiferencije — kao da je uopće ne zapaža. Otprilike stav kakav zauzimalju zemlje s liberalnom vladavinom prema Vatikanu: stanje bez konkordata. Neka se slobodno služi državnim željeznicama, poštom, javnim saobraćajem uopće, državnim monopolom, subvencionisanim teatrima i tome sličnim. Zbog toga mu niko neće moći da prebaci znatnije odstupanje od vlastitih načela. U takvim dvostrano obveznim odnosima, dakle, neka bez ustručavanja posluje s njom. Pa i onim njenim jednostrano obveznim zahtjevima (porezu, vojnoj dužnosti itd.) može da udovoljava — već stoga što ne može drukčije. Ali neka se u svojim odnosima s njom dalje od toga nikako ne upušta! U svome vlastitom interesu!

A čemu da se nada od budućnosti? Nekom boljitku? Možda. Nauka nam čvrsto obećava da će, u više ili manje nedogledno vrijeme, država odumrijeti. Nadajmo se! Samo, u posljednji čas podilazi me jedna mala zebnja: negdje iz dna memorije isplutava mi riječ po kojoj je

država jednako narod. Definicija, kako se čini, općenito prihvaćena. A ako tako stoji stvar, ne znači li obećanje o odumiranju države naprosto to — da će odumrijeti narod?

XLIX

Čitavo jedno dugo kišno popodne prosjedio sam u kavani na vanjskim bulevarima s krezubim vjetrogonjom, nekakvim paranoidnim pričalom koji je svaki dan izlazio s novim zamislama i planovima. Ispričovjedio mi je natenane sadržaj fantastičnog romana koji »namjerava napisati«.

Kišilo je još od jutra. Neprekidno, ujednačeno, bez nade da će se nagli škropci smjenjivati s igličastim roskanjem i blijedim provedricama. Tipična kavanska kiša, koja ima čitav vid jedne komunalne usluge. Na ogledalu lokava provjeravao sam gustoću kapljica: nema tu promjene! Lijeva slijepo, za svoj račun, onako kao što teče vrijeme: ako se u njemu nešto dogodi — dobro; ako se ne dogodi — svejedno, ono i bez toga teče! Prosto kao da smo zaboravili ugasiti lampu u hodniku, pa odšvrljali na četrdeset-dnevno krstarenje Mediteranom!... Ta je li moguće da je to uvijek nova, nerabljena voda — odakle bi tolika! —, ili one iste, već jednom upotrebjene količine, u besprekidnom krugu, kroz kanale i izlive otječu u neka podzemna sabirališta, tu se na brzu ruku filtriraju i regenerišu, pumpama ponovo tjeraju gore, pa odozgo opet toče, cijede, cure... A ako je tako, tad zbilja, van nekog nepredviđenog kvara na strojevima, nema spasenja!...

A Krezubi je pričao. Oguglao na osmijeh i nevjericu, pozivao se na skice i bilješke i planove koje je izvlačio iz svoje džepne arhive i prostirao po ploči stola.

— Uvjerite se sami! Nisu to gole riječi! . . .

Skice i bilješke iznosile su nekoliko listova. A roman je, prema predviđanjima, trebalo da obuhvati svih osamsto stranica. »Ali glavno je ideja, zar ne?«

— Slijedite me. Moramo poći nekoliko stoljeća na-rijed. Jer ovo je fantastični roman, podvrsta roman budućnosti. . . Učinjen je epohalan pronalazak. Ljudi su u laboratorijama otkrili potpuno siguran a savršeno jednostavan lijek protiv neke strahovite i veoma raširene smrtno bolesti koja je bila bič božji svojih vremena, recimo kao danas rak. Nekakve injekcije. Tri injekcije — i stvar gotova! Ne, što kažem, jedna injekcija, jedna sama injekcija i stvar gotova. A injekcije je mogla da daje svaka bolničarka, pa i sam pacijent sebi, kao što čine morfinisti i stari šećeraši. . . Ili možda neko sigurno, zajamčeno sredstvo protiv smrti uopće. To još nisam riješio, to ću odlučiti u toku pisanja. Uostalom svejedno. Vi ste zacijelo zapazili da su u današnjem svijetu smrt i riječ rak postale otprilike sinonimi. Treba biti profesionalni lingvist pa da se ne uoči taj jednostavan lingvistički fakat. Kad bi se provela tačna statistika, vidjeli biste koliko je u današnjem svijetu opala upotreba riječ smrt u korist riječi rak! Ljudske riječi i ljudski strahovi dolaze i izlaze iz mode. Kolik je uđio u mislima i osjećanjima negdašnjeg čovjeka imala riječ vuk! Gotovo čitav život bio je »u znaku vuka«! A ko još danas misli na vuka? Kome danas pada na um da oboli od likantropije? Danas se čovjek više ne boji smrti. . .

— Mislite da je čovječanstvo postalo hrabrije?

— Ne, danas se čovjek boji raka. Znao sam jednoga koji je dvadeset godina plaćao mise da bi umro od tuberkuloze.

— Pa kako je svršilo?

— Umro je. Od raka, razumije se.

— To je dobra anegdota. Korisno upotrebljiva kako za antireligioznu propagandu tako i za propagandu protiv raka.

— Eto vidite, nije ni toliko važno da li će to biti lijek od raka ili lijek od smrti. Izlazi na isto. U čitavoj toj stvari neće se nimalo operisati mistikom ili bilo kakvim iracionalnim elementima. To i jest specifičnost ovog mog romana. Možda vam je poznato da ja s mojim romanima nemam sreće. Obično me kore da sam realist, da nemam fantazije. Bacio sam se na fantastični roman. Ali vidjet ćete: sad će me koriti što nisam realist. Da bih to predusreo, odlučio sam da napišem realistički fantastični roman. Pa da vidimo! Eto, stoga se moram pridržavati strogo racionalnih elemenata. Zastarjelo je gledanje po kome je fantastika nerazriješivo povezana s mistikom. Novopronađeno sredstvo neće biti nikakav alhemičarski »eliksir besmrtnosti«, već nešto čisto naučno. Zato neću upotrebiti riječ »eliksir«, a još manje riječ »besmrtnost«, koje bi svojim metafizičkim prizvukom zamutile kristalnu racionalističku čistotu čitave stvari. Umjesto riječi »eliksir« upotrebit ću na primjer, riječ »tonikum«. Ili možda »hormon«. Ili »faktor lks«. O tim pojedinostima tehničke prirode posavjetovat ću se s jednim biologom, jednim fiziologom i jednim fizičarom. Za to je najlakše! A umjesto izraza »besmrtnost« doći će, recimo, izraz »beskonačno trajanje«, ili »vječita regeneracija« Tako. »Hormon vječite regeneracije«, ili »Faktor beskonačnog trajanja«.

— Ali, izvinite, nismo li s tim »beskonačnim«, »vječitim«, »beskrajnim« i opet objema nogama upali u metafiziku?

— Nipošto! To su naučni termini moderne fizike koji su već prodrli i u sitnu tehniku svakidašnjice. Sje-

tite se samo »beskrajnog platna«, »beskonačnog vijka«, ili »vječite olovke!... A da i ne govorimo o beskrajnom prostoru, i to još zakrivljenom. Ili čak o pluralitetnosti beskrajnih prostora! Stvar je samo u tome što je moderna fizika preuzela beskrajnost, vječnost, besmrtnost iz ruku religija i mitologija u svoje ruke, onako kao što je već ranije medicina preuzela čovjeka i njegovo tijelo iz domene vradžbina u svoju brigu. A onu raniju »vječnost« i »beskrajnost« možemo zasad ostaviti pjesnicima... Ali ako vas baš smetaju ti izrazi, možemo za novi lijek iznaći neko drugo ime. Na primjer »Athanatik«. To će biti podesno, jer se može načiniti i plural, za slučaj da se daljim istraživanjima iznađe čitav niz, red, familija takvih sredstava. »Grupa athanatikâ«. To dobro zvuči... Dakle, iznađen je *Athanatik*. Ljudi su dohicali raku, dohicali smrti. U prvi mah zavladao je golemo oduševljenje. Slavlje dotad neviđeno u povijesti čovječanstva. Vatrometi, ivanjski kresovi, igranka do iznemoglosti na javnim trgovima i raskršćima. Nepoznati ljudi grlili su se i ljubili unakrst, u oba obraza. Nešto kao *Quatorze juillet* i ruska pasha i proglašenje primirja, sve u isti mah. No relativno kratko potrajala je pučka veselica. Na horizontu ja zašaralo praskozorje običnih »poratnih« teškoća, poznata »sutradašnjica pobjede«. Bilo je i efemernog prosperiteta, živahnosti noćnih lokala, švercerski povišene atmosfere. Redovna poratna euforija. Ali masa je bila zabrinuta. Masa je gundala. Što ćete, to je već njen!... Zaboravio sam vam napomenuti, stvar se dešavala u jednoj fantastičnoj zemlji u kojoj su već prethodno svi socijalni, ekonomski i slični problemi riješeni, sve nejednakosti ukinute, a bijeda obješena o klin.

— Ali ako je uklonjena bijeda i nepravda, ako je ukinuta svaka nejednakost, nije li time prestao i sam pojam mase?

— He, varate se! To je reakcionarno shvatanje mase. Masa, naime, nisu »oni koji pate«, kao što možda vi to laički zamišljate, već naprosto »oni kakvih ima najviše«. A nije nipošto nužno da tima »kakvih ima najviše« povrh toga bude još i loše. Dakle, ne jedna socijalistička distinkcija, nego jedan zahtjev logike. Priznat ćete da uvijek i u svakom stanju nužno mora da bude nekakvih »kakvih ima najviše«.

— Čini mi se da je to samo jedan lijep sofizam. Ali nastavite.

— ...I tad se pojavilo ono što se neminovno pojavljuje na svim historijskim prekretnicama, poslije velikih geografskih otkrića, ratova, golemih pošasti i kataklizama. Uopće poslije presudnih događaja: zebnja. Ljude je obuzeo instinktivni strah od zamašitosti novog pronalaska, kome nisu sagledavali domašaj i granice. Skeptici su rekli: »Hm! Neće biti dobro!« Uvidjelo se da novi lijek, zbog njegove dalekosežnosti, treba staviti pod najstrožu kontrolu. Spočetka su imali iluziju da će biti dovoljna kontrola države. Jer nastala je razumljiva jagma za ampulama *Athanatika*. I započele su »obične stvari«, karakteristične za svako »poratno razdoblje«. Nešto slično jagmi za »izvoznicama«, za valutnim dozvolama, za koncesijama. Šverc i crna burza. Malverzacija, zloporabe, korupcija velikog stila. Buknule su monstre-affere. Da to tek približno sebi predočite, pokušajte zamisliti u isti mah *L'affaire du collier*, *L'affaire Calas*, *Law-ov bankrot*, *Panamski skandal*, *L'affaire des décollations*, *Dreifussov afera*, i još tuce takvih afera zajedno, sve to s prisjenom neke velike petljanije s opojnim drogama u koju bi bio umiješan nećak predsjednika republike, ili sam prestolonasljednik!... Govorkalo se da izvjesni trustovi, preko svojih agenata, otkupljuju i uništavaju velike količine *Athanatika*, kako bi mu time podigli cijenu. Poturalo se u javnost (no ko zna, možda

je to bio samo manevar spretnih demagoga) da neke gospođice iz višeg društva u svojim terevenkama serviraju gostima »Athanatik-cocktaile«, pa čak i to da skupocjeni lijek daju svojim omiljenim hrtovima. Jednom riječju, Athanatik je uključen u pojam komfora. Medutim, masa, oni kakvih uvijek i neiskorjenjivo »ima najviše«, veoma je teško dolazila do spasonosne ampulice. I eto, odjednom je pukla nejednakost, dublja i veća od ma koje druge, nejednakost kakvoj nije bilo ravne u povijesti čovječanstva! nejednakost pred smrću. Sad su se ljudima učinile trica nekadašnje razlike u društvenim i ekonomskim privilegijama, a milenijska borba za koru kruha prosto sprdnja — borba s komarcem! Kako li su naivni bili ekonomisti i sociolozi minulih vremena kad su mislili da su mase baš zaljubljene u kruh! Ta molim vas, što tako osobito, tako zamamljivo ima u kruhu? Neki narodi — osobito narodi iz takozvane »Kartoffel-Gruppe«, pa i čitava bolja Mitteleuropa — kruha gotovo uopće ne troše. Gluposti! Nije ljudima bilo do kruha! Bilo im je do onoga do čega je uvijek i jedino čovjeku: do života. A kruh je bio samo jedno, prilično ubogo i primitivno, sredstvo da se taj život nekako održi. Možete, dakle lako zamisliti njihovu angažovanost sad, kad se mnogo neposrednije radilo o tom životu!... A nejednakost u raspodjeli Athanatika, priznat ćete i sami, bila je nužna. Ko će pametan sporiti da na svijetu ima i takvih ljudi čije je djelo, pa prema tome i život, po čovječanstvo od nesavršeno veće vrijednosti nego život običnog prosječnog čovjeka, nekoga od onih »kakvih ima najviše«? U prvom redu ta je prednost priznata šefovima država. U raznim zemljama ona se pravdala na različite načine, već prema specifičnim momentima, religioznim vjerovanjima, tradicijama, stepenu kulturnog razvitka. U nekim zaostalim vanevropskim zemljama gdje je kralj još sin Sunca, ta se prerogativa izvodila iz vladaočeva

božanskog porijekla; u drugim veoma razvijenim zemljama, naprotiv, u kojima je život šefa države potpuno statiziran, ona se zasnivala na teoriji poglavareve »socijalne dužnosti življenja«. Tek, ovako ili onako, na temelju ove ili one državopravne teorije, u svim je zemljama podjednako šefu države priznata ta prerogativa. Stvorena je pravna ustanova »Izuzeća od smrti«, takozvana *Todesenthebung*, kako su to tehničkim terminom nazivali njemački autori, koji su taj pravni pojam u tadašnje razradili i dali najvrednije radove na tom području. Za šefom države slijedio je niz velikodostojnika: predsjednici ministarskih savjeta, predsjednici predstavničkih tijela, predsjednici akademija i instituta, nosioci najviših odlikovanja s mačevima i lentom. Zatim, ministri i državni podsekretari, redovni akademici, rektori i prorektori, predsjednik Kasacije, predsjednik Vrhovnog upravnog sudišta, predsjednik Računskog dvora, predsjednik Glavnog privrednog vijeća. Zatim, s nešto ograničenim *Enthebungom*, koji se obnavljao od godine do godine, potpredsjednici Kasacije, Vrhovnog upravnog sudišta, Računskog dvora i predsjednici apelacionih sudova, zemaljskih upravnih sudova, pokrajinskih privrednih vijeća, dekani i prodekani, šefovi katedara, intendant centralnih kazališta, predsjednik Centralnog odbora Crvenog krsta. U daljem redu dolazili su predsjednici pokrajinskih predstavničkih tijela, predsjednici okružnih sudova i okružni javni tužionici, rukovodioci samostalnih kazališta lutaka, glavni tajnici akademija i tako dalje. I na koncu, čitav niz osoba kojima je ta povlastica priznata specijalnim zakonima. Za vojna lica važilo su posebne uredbe. Najveća je teškoća, kao što pogađate, bila u tome da se postavi neki pouzdan građanski kriterij u toj neprimjetno klizećoj graduelnosti... Vi vrtite glavom? Ali sigurno ćete se složiti u načelu, da se bar nekome morao udijeliti *Enthebung*: bilo bi za-

sta apsurdno da jedan tako epohalan pronalazak ostane neiskorišćen samo zbog teškoća u postavljanju graničnog kriterija! Pokušajte sami skicirati sumaran nacrt pravilnika o distribuciji! Zar nećete, ako nikome drugome, prednost na korišćenje *Athanatika* priznati onima koji su ga pronašli? Inače bi se uistinu, na jednom višem, tragičnom planu potvrdila stara ljudska istina da cipelar nosi najlošije cipele!..

— Malčice ste trivijalni u vašim metaforama, primijetio bih.

— Ne mari! Glavno je ideja... A čim ste priznali tu povlasticu makar kome, time ste sjeli na onu beskrajnu vrpču gradualnosti... Povlastica je, dakle, odmah priznata pronalazačima. (To jest odmah poslije šefa države, koji je već od početka bio van svake diskusije.) A time je otvorena breša. Kroz tu brešu sad su nagrnuti zvani i nezvani. Svi su iznalazili makar kakav osnov da se dokopaju *Todesenthebunga* sa priloženom ampulicom. Vi ne možete pojmiti kakve su se svinjarije stale dešavati! A što sve čovjek nije kadar da učini za jednu takvu »doznavu na besmrtnost«? U prometu su se pojavili savršeni falsifikati *Todesenthebungsschein-a* s besprijekornim vodenim znakom, koje je bilo praktično nemoguće razlikovati od pravih. Javnost nije vjerovala da su ti falsifikati mogli nastati bez učešća državne markarnice. Razvio se gangsterizam neviđenih razmjera. Tacitih vremena prosto nije smagao riječi da ožigoše moralni pad svoje epohe. Bilo je, bilo je dabome, i akata požrtvovanosti, gesta zadivljujućeg altruizma, primjera izuzetne veličine duha! Jer na svijetu, gospodine, postoji i dobro; jednako, i jednako neuništivo, kao i zlo. Tako, zabilježen je dirljiv slučaj dvoje ljubavnika. On se dokopao jedne ampulice. Podijelili su je, iskapili je tačno popola. Rezultat: umrli su oboje. *Athanatik* je, naime, imao svoje djelovanje samo ako je uzet u strogo

određenoj dozi. U nešto manjoj dozi, bio je već potpuno neefikasan, ili je čak uzrokovao neugodnosti: Povračanje, vrtoglavicu, urtikariju, pa i teže alergične smetnje. A katkad i samu smrt. Slučaj dvoje ljubavnika samo je bio maha cinicima i egoistima. Smijali su se: »Eto vam je, vaša, »dobrota!« I pjevušili su tad pomodnu talijansku pjesmicu »*Esser buoni — che affare di gonzi!*...« Bilo je, dakle, i svijetlih primjera. Ali prevladavalo je samo drugo. Oko jedne ampule *Athanatika* plele su se nemjerovatne intrige, zapinjale zamke i smicalice, udešavale podvale, podmetale noge, raspaljivale kanibalske borbe. Padalo je po pet, po deset, po pedeset zdravih glava — da bi se spasla jedna samrtnička. A ponajčešće, poslije tolike borbe, u zločinom plaćenju ampuli — bila je najobičnija sterilizovana voda!..

— A zašto baš sterilizovana?

— E, zato! Da se ne bi slučajno desilo da pacijent, umjesto od raka, umre od infekcije! Jer, u internom saobraćaju među bolestima postoji *gentlemen's agreement*. Tu nema otimačine ni presizanja. Možda tek izuzetno neka nova, nevaspitana, bolest, koja još ne poznaje pravila igre, zaleti se preko reda sa svojom viljuškom. Ali je odmah klopnu po nadlanici. Tu vlada savršeno poštovanje rezervacija. Tako, na primjer, ako neko ima da umre od raka, sasvim je isključeno da mu, recimo, padne kap. Može da se ljubi u usta s kužnima, može da znojan skače naglavce u mrzlu vodu šesnaest puta dnevno, on neće oboljeti od kuge, on neće dobiti upalu pluća!.. Preduzimano je sve moguće da se osujeti šverc, da se suzbije špekulacija, da se stane na rep nepodopštinama. Zavedene su drakonske kazne. Čitavo naoružanje preorijentisalo se na zelenu uniformu: na pet hiljada zdravstveno-finansijskih stražara dolazio je možda tek jedan artiljerac ili pješak. Financi su postali vodeći, omiljeni, elitni red vojske. Zelena uniforma značila je za šiparice

ono što je ranije bila plava avijatičarska, a još ranije husarske crvene hlače. Nezapamćenu popularnost postigao je šlager »Zeleni čovjek«, za koji je riječi napisao veoma čuveni pjesnik, poznat po svojim sveizražavajućim šestercima. Grmjelo je, tutnjalo, cvililo, piskutalo, cijukalo, pjevušilo i zvižduvalo na svim uglovima, sa svih prozora, iz svih gramofona i radio-aparata, s orkestriona po sajamskim šatrama i s banjo-a po noćnim lokalima:

»... Za ampulicu, haj,
oh sve, baš sve ću dat':
nevinih grudi raj,
čednosti prve cvat!...«

Jer šverc ampulica najviše se širio putem dobro organizovane podzemne mreže ženske djece. Dočekivale su vas iza ugla djevojčice crnih zuba, od dvanaest, od deset, od osam godina, i odvlačile vas za rukav ružno namigujući. Povelile su veliku hajku na te štakore iz podzemlja. Opkolili bi kvart, spuštali policijske pse u vodove kanalizacije i istjerivali čitave čopore djevojčica koje su skvičale kao mali šakali. Neke su se branile da to čine radi iznurenih očeva na samrtničkoj postelji. Po gradovima u unutrašnjosti bilo je slučajeva da su ih na bulevaru izvodili pred zidove i likvidirali mitraljezima. Ali sve to nije mnogo pomoglo. Jer su i financi — i to ne samo obični financi, nego i financijski preglednici i kontrolori, pa čak i vrhovni šefovi financijske službe u rang armijskih generala — postali krajnje nepouzđani i podmitljivi. Podmitljivost i ustanova bakšiša zauzeli su takve razmjere, da su imućniji bježali na Bliži Istok, još nezahvaćen blagodatima novog pronalaska, eda bi odahnuili u svježijem zraku. Svako, formalno svako bio je potkupljiv. I, što je najgore, ne potkupljiv novcem, ili

ne jedino novcem, već poglavito samim ampulama. Izvedu djevojčicu crnih zuba pred kvartovskog komesara, a ona, čim iziđe pandur, samo podmigne i izvuče iz čarapice ampulicu. Ljudi smo! Što ćete, kad su čak i državni poglavari, inače pozvani da budu primjer i uzor, aktivno proširivali svoju ustavnu povlasticu. A da i ne govorimo o ostalim državnim funkcionerima. Službeni *Todesenthebung* bio je strogo ličan. E pa dobro! Oni su na taj svoj strogo lični, sa službenim položajem povezani *Todesenthebung* pokušavali da iskamče poneku ampulicu i za svoje najbliže. A u jednom slučaju čak i ljubavnicu!... Vrhunac svega bio je kad se otkrilo da je sin predsjednika *Državnog savjeta za distribuciju i nepotrebu Athanatika* (već od ranije poznat kao propalica i kokainoman) prodao jednu ampulicu za novac. Iz svega se logično zaključilo da je posjedovao bar dvije ampulice. Jer je u ta dramatska vremena srušena stara predrasuda pod kojom su stoljećima živjeli ljudi, da na listi ljudskih dobara novac zauzima prvo mjesto. Sad je jasno puklo: ne, na prvom mjestu stoji život, a tek na drugom novac!... U isto vrijeme, očevi brojne familije, ozorni službenici osmog činovnog razreda, koji su nerijetko i nedjeljom poslije podne dolazili u ured da ažuriraju zaostalu poštu, — i dalje su umirali uz samu utjehu rentgenskih zračenja i Ce-vitamina!...

— Grozno! Već slutim da stvar neće izaći na dobro... Tako je. Pogodili ste. Romani nikad ne izlaze na dobro. Kad bi imali da izađu na dobro, ne bi bilo zašto da se pišu. Da neko usred noći nazove vatrogasnu stanicu: »Halo! U mojoj kući, ulica i broj taj i taj, nije se desio požar«, očividno bi pomislili da je poludio. I, vjerovatno, oni bi sa svoje strane odtelofonirali istu vijest stanici za prvu pomoć. Roman se piše samo onda kad kuća gori. Inače je to plitka igrarija, tek radi zabave dobronih. To prepuštam drugima. Ako je čovjek spao na to

da piše fantastične romane, to još ne znači da se degradirao dotle da juri za uspjehom u najširim redovima. Ali to opet ne smijete shvatiti tako kao da koketiram s larpulartizmom. Od toga se najodlučnije ograđujem. Larpulartizam samo ponavlja grubu pogrešku sociologizma, na koji upravlja svoje strijele: i jedan i drugi nalaze svrhu umjetnosti u nečem različitom od njene prave svrhe: gole ljudske istine. Gole ljudske istine, slobodne od bilo kakve usmjerenosti, slijepe za bilo kakvu svrhovitost, suvereno nebrižne za posljeticke koji iz nje slijede. Jer čim nije takva, ona sama falsifikuje i laže. Ideologije i »osmišljene istine« nisu drugo nego narihtavanje lažnih bilansa u smršenom računovodstvu čovječanstva. Ako se, dakle, u mom slučaju baš hoće da operiše izrazom larpulartizma, neka se to nazove larpularizmom istine!

— Ali današnje napačeno čovječanstvo traži vedrije romane.

— A, je li? Htjeli biste roman s *happy end*-om? Ne, gospodine. Ovakva jedna tragička materija ne ispušta se tako lako iz ruku! Tragedijâ u životu susrećete koliko god hoćete, na svakom koraku. U umjetnosti dobre su tragedije veoma rijetke. Za tragediju u životu dovoljna je nesreća. Za tragediju u književnosti treba još nešto: talenat. Možda je to neki specijalni talenat, talenat za nesreću, ako hoćete. Ali ipak talenat. A kako je talenat kudikamo rjeđi od nesreće, shvatljiv je taj nesrazmjer. Osim toga, nije tačno da današnje napačeno čovječanstvo traži romane s *happy end*-om. To traže frizerke. A frizerke nisu čovječanstvo. Čovječanstvo, naprotiv, traži baš romane koji tište na zub koji boli. Čovječanstvo se proznilo, moj gospodine. Ono je dobilo perverzne ukuse. Nekad je ono tražilo dječje bajke, dočaravanje nemogućeg i nedostižnog raja. Nekad su išle gastronomske *nature morte* s fazanima i jarebicama, raskoljenim lubeni-

cama i kalifornijskim breskvama. Danas idu *nature morte* s porilukom i jevtinim zemljanim krčazima ili s ustaljenim ribama na novinskom papiru. Nekad su bolesnici tražili da im se pričaju priče o zdravlju. Danas oni nesposobno hoće da im se priča o njihovoj bolesti. Ljudi traže što goliju konkretizaciju svog zla i svog pakla... Naravno, sociolozi i pragmatisti plediraju za optimističku ili »perspektivnu« književnost, kako oni to zovu. Oni vjeruju u meteorologiju kao nauku, ali pod uslovom da im kaže da će sutra biti lijepo vrijeme... Vama bi se htjelo da moći roman ispadne na dobro? Gdje bismo svrgnuli da su tako postupali Eshil, Sofoklo, Šekspir i slične velmože!... Ne, dragi moj. *Happy end* je jevtina stvar, stvar za sitne duše i mala vremena. Nedostojna našeg dramatičnog doba. A pogotovu nedostojna onog još dramatičnijeg na pomolu o kome se u mom romanu govori... Uostalom, zar ja tu nešto mogu? Vi još živite u bezazlenoj obmani da je pisac gospodar situacije. On je to moćda tek za nekoliko početnih stranica ili poglavlja, dok postavi stvar, dok namjesti kulise, dok navije oprugu svojim licima. Dalje, sve se razvija samo od sebe, svojim nužnim, neizmjenljivim tokom, i vuče pisca za sobom kao psa na lancu. Blažena naivnosti neupućenih koji misle da pisac piše ono što hoće! Taman! Iz *njega* nešto laje, brekće, mahnita, bulazni, drmusa njime kao drvenim lutkom. A on, ako je dovoljno bedast, samo se trudi da to bulažnjenje složi u tesane, gramatički besprijeke rečenice, da prikrije čitaočevu oku ono unutrašnje truskanje i drmusanje, što mu podaje nepomućeno miran i građanski pristojan privid, doprinoseći još više nesporazumku između njega i čitaoca... Ja tu ni uz najbolju volju ne mogu više ništa da izmijenim.

— Ali molim vas, odakle i zašto ta strka, ta jagma, ta afere? Zar se *Athanatik* mogao proizvoditi u tako ograničenim količinama? Zašto je nužno da se *athanatici*

dobijaju iz neke neobično skupocjene sirovine, iz neke materije vanredno rijetke na ovoj planeti?

— Baš naprotiv! *Athanatik* se dobivao iz prezrene, krajnje jevtine materije. Proces proizvodnje bio je sasvim jednostavan, a proizvodni troškovi uprav bagatelni. Računa se da je vrijednost dviju cigareta bolje vrste približno odgovarala vrijednosti triju ampulica *Athanatika*.

— Pa čemu onda čitav taj kijamet?

— Vidim da niste uočili najbitnije. Nije problem u tehničkim mogućnostima i granicama proizvodnje, problem je u tome *kome* se i do *kog ukupnog iznosa* smije izdati *Todesenthebung*. Pokazujete zabrinjujući nedostatak fantazije. Kako vi to zamišljate, molim vas? Da svako se jednom slučajno rodio ostane na tom svijetu za vječita vremena? Da djedovi i unuci budu vršnjaci? Da Amenhotep Četvrti, Karlo Veliki, Luj Četrnaesti, Ludvig Bavarski, i svi drugi koji će još doći, postanu savremenici? Vi dobro znate da po ljudskim zakonima mišljenja pravo da zauvijek traju imaju samo stvari koje oduvijek postoje. Kako bi izgledala ta vječnost, na jednom kraju zatupljena kao lenjir a na drugom zašiljena kao strijela? Nema toga: postao sam slučajno i iz ničega, ali neću da dalje budem podložan slučaju, neću da se vratim u rodno ništa!... Zacijelo vam je poznato da su ozbiljni ekonomisti već danas prilično zabrinuti činjenicom što se ljudski vijek produžio za prosječno pet godina. Izračunajte časkom: kilo kruha dnevno, pomnoženo za pet godina, pomnoženo za čovječanstvo. Koliko to iznosi? A što bi tek značilo kad bi se ljudski vijek općenito produžio, neću da kažem *ad infinitum*, ali za samih petnaest ili dvadeset godina. Ta, čovječe, u roku od nekoliko decenija ova bi planeta morala da istodobno hrani dvije kompletne garniture čovječanstva! A kamoli Malthus! A gdje bismo se tek našli za pet, za šest, za

deset decenija? Kalifova šahovska tabla s početnim ulogom od zrna pšenice!...

— I onda?

— Što »i onda«?

— Što je dalje bilo?

— Zinula je među dvonošcima provalija kakva nikad ranije nije postojala. Ljudi su se dijelili ne više na imućne i siromašne, na site i gladne, na gospodare i robove, nego na smrtno i besmrtno. Što ćete više, dobri gospodine!... U pojedinim zemljama buknule su revolucije. Ljudi su provalili iz svojih kaveza, iz svojih orloga i jazbina, mračni, crni u licu, žedni krvi. Kroz masu je provrvjela praznovjerica da krv besmrtnih produžuje život smrtnima. Po ulicama ste mogli vidjeti robove kosmatih smrtnika sakupljenih oko lešine kakvog besmrtnika: na koljenima, pobožno su joj sisali krv ispod grla...

— Kako to: »lešine besmrtnih«! *Contradictio in subjecto!*...

— Mala vaša zabuna: rekao sam *besmrtni*, to jest pošteđeni od spontane smrti: nisam rekao *neusmrtni*! Priznat ćete, inače bi igra bila i odviše nejednaka! Čak i za roman!...

— A tako! *Athanatik* je dakle imao tek relativno djelovanje!...

— Vi kao da ste malko razočaran? Čovječe nezastan besmrtnosti!... Jest, samo relativno djelovanje... Zapravo, početka nije bilo tako. To sam preskočio, da vas ne zamaram detaljima. Ali kad vas već interesuje, ispričat ću vam i to. Dakle, u početku je *Athanatik* djelovao apsolutno i univerzalno, podjednako pri spontanoj, prirodnoj smrti kao i pri umorstvu, samoubistvu itd. To je bio *Athanatik A*. Kasnije je usavršen u tom pravcu da je vršio svoj učinak samo pri prirodnoj spontanoj smrti. To je *Athanatik B*. Dan-danas, kad se kaže *Atha-*

natik, misli se uvijek i samo na *Athanatik B.* Jer je *Athanatik A* potpuno izbačen iz upotrebe, uništen i zaboravljen.

— Ali zašto?!

— I to ima svoj razlog. *Athanatik A* davao je povoda zloupotrebama kudikamo više nego *Athanatik B.* Kad su kod državnih organa učestale malverzacije, delikt zloupotrebe *Athanatika* izjednačen je s najtežim zločinom: s veleizdajom, pa je kažnjavan smrtnom kaznom. I to strijeljanjem u leđa. No ni to nije bilo osobito efikasno. »Fućkam ja na strijeljanje«, — govorio je čovjek odlazeći na stratište —, »ako sam prethodno primio moju ampulicu *Athanatika!*« Više-manje, rupa na leđima krupta bila je sva šteta. Zato su u tom periodu radnje za umjetno krpljenje nicali kao gljive poslije kiše. Strijeljani bi se potajao, noću ustao od mrtvih, u prvoj radnji zakrpio rupu na leđima, pa zviždučući odšvrljao u mjesto gdje ga ne poznaju. Tad je osnovano *Specijalno vijeće za nadzor i suzbijanje zloupotrebe Athanatika*, a uskoro zatim i *Biro za suzbijanje zloupotreba u Specijalnom vijeću*, sa ovlašćenjima izvanrednog prijekog suda. Ali, kao što pogađate, i to se ubrzo pokazalo nedovoljno. Ispostavilo se, naime, da u *Birou* sjede ljudi gamni na besmrtnost ne manje od onih koji sjede u *Specijalnom vijeću*. I tad — tad je spasao situaciju onaj crnac koji uvijek spasava kad situacija dođe u čorsokak: nauka. Jedan genijalan naučenjak, poslije dugih opita, uspio je da usavrši *Athanatik* u pravcu relativnog djelovanja. Golemo pokročenje u nauci: pronađen je *Athanatik B!* Pronalazač je stekao ogromnu reputaciju i zaradio grdnne milione. Zvao se *Robel*. Iz preteka svojih zarada osnovao je »*Robelovu fundaciju*«, za mlade naučenjake koji se okušavaju na pronalazačkom polju. Tako je *Athanatik A* skinut s tapeta i zauvijek zbrisan s kugle zemaljske.

— Zar baš nikome nije priznato pravo na korišćenje *Athanatika A*?

— Nikome!

— Ni kralju?

— Ni kralju!

— A ko je imao vlast iznad samog kralja, pa da mu ograniči tu prerogativu? Narod? Ili možda Ustav? A zar nije pomislio na državni udar?

— Ne narod. Ni Ustav.

— A ko onda?

— *Krunsko vijeće!* Što mislite? Da prestolonasljednik ostane vječno prestolonasljednik, infantkinja vječno infantkinja, pretendent vječno pretendent? »Vječiti aspirant! Nije li to još gore nego »Vječiti Židov«?!...

— Vratimo se, zalutali smo.

— Jasno da smo zalutali! Kad bar u fantastičnom romanu čovjek ne bi smio zalutati, kakav bi to fantastični roman bio!...

— Nastavite. Kako se dalje razvijala borba smrtnih i besmrtnih?

— ... Odigrali su se neopisivo krvavi prizori. »*Les noyades de Nantes*« u poređenju s tim sušto su spomenarško cvijeće!... Država se, dakako, branila. Razumljivo! Svako brani sebe. Zaredale su masovne egzekucije, u industrijskom opsegu. Stupili su u akciju i bojni otrovi. Unutrašnjost je bombardirana iz specijalnih aviona kratkog radijusa, za domaću upotrebu. Ponegdje su osposobljene i stare gasne komore iz ranijih vremena...

— Nastavite, nastavite!...

— ... I napokon su ljudi uvidjeli da je nedovoljna kontrola države. Rekli su: jedno tako opasno i dalekosežno sredstvo kao što je *Athanatik*, podobno da uzrokuje tolike duboke poremećaje i potrese među dvonošcima, može danas-sutra ugroziti i sam opstanak čovječanstva.

stva. Zato ga treba izdići iznad države i staviti pod kontrolu jednog višeg, naddržavnog tijela, u kome bi bile zastupane i angažovane sve zemlje i nacije i koje bi predstavljalo samo čovječanstvo. Ono bi trebalo da zavede red, da uspostavi mir, da učini kraj građanskim ratovima i bratoubilačkoj borbi između smrtnih i besmrtnih. Na ruševinama i prema kalupu jedne ranije slične naddržavne tvorevine, koja je vrlo brzo postala jedna šuplja riječ, stvorena je nova... Nemojte se smješskati. Ta se naivnost mora oprostiti. Ljudima je potreban bar tračak, bar snoviđenje nađe. Lude, slijepe, nađe!..

— Dalje!..

— ... Sve su oči čovječanstva bile uprte u novo naddržavno tijelo. Njemu su upućivane note i adrese, apeli i memorandumi, predstavke i protesti, peticije i rezolucije. Od njega se očekivalo čudo.

— A što se u tim peticijama tražilo?

— Ono što se jedino moglo tražiti. Nemogućnost da zemlja na sebi nosi i hrani više simultanih čovječanstava, čiji se broj sve vrtoglavije množi, bila je i odveć očita a da bi se razumno mogla zahtijevati demokracizacija *Athanatika*. Prema tome, nije preostajalo drugo nego da se traži njegova potpuna zabrana i uništenje postojećih rezervi. Možda je najkomičnije u čitavoj stvari što su za geslo svih tih peticija, rezolucija, protesta i deklaracija ljudi uzeli ne neku velevzvučnu frazu, već malo prekrojenu krilaticu iz jedne pobune napuljske *camorra*: *O tutti vita — o tutti morte!* Osim ako nije još komičnije to, što su čitavu tu akciju za uništenje *Athanatika* nazvali — *akcijom za razoružanje!*.. Promicale su beskonačne nijeme povorke, impozantne u svojoj organizovanoj šutnji, s golemim transparentima: **VRATITE NAM NAŠ RAK!** **VRATITE NAM NAŠU SMRT!** Pozivali su se na svoje izvorno, osnovno, neotuđivo pravo na njih kao na svoju rođenu, ljudsku stvar.

— A kako je švršila priča? Jesu li te peticije prihvaćene? Je li odlučeno da se *Athanatik* uništi?

— E, to vam ne mogu reći! Dozvolite, to je moja mala tajna!

— Otkrijte mi je, preklinjem vas! Ne kao autor čitaocu, već kao čovjek čovjekul!..

— Hm... Dakle... to ustvari još nisam riješio. Završetak mog romana još visi. I to, vjerujte mi, ne zbog nedostatka fantazije. O ne!.. Naprosto, rekao bih, iz nekog straha od odgovornosti pred čovječanstvom... Zapravo, škakljiv zadatak!..

— Uslišite me: iznađite nekakvo prihvatljivo rješenje!..

— Opet vi!.. Zar ste, dakle, zbilja vi jedan od onih koji podliježu naivnoj obmani da ima optimističke i pesimističke literature? Recite mi, molim vas, ako već znate, koja je, gdje je ta optimistička literatura? Gdje je vi vidite? Pređite pogledom od ocoubilačkih i bratoubilačkih kozmogonija koje stoje na prapočetku svijeta pa do velikih epopeja naših dana, i recite mi: gdje je? Zar *Prometheus desmotes*? Zar Kain i Abel? Zar Opći popot? Zar priča o Jakovu i Ezavu? Zar idilični »porodični romani« starine, Edipova triologija, Orestija, nimalo bolji od obiteljskih kronika naturalizma? Zar Šekspir, Milton, Dostojevski? Gdje je taj Prometej koji se razborito pomirio sa Zeusom, ta Orestija u kojoj je povratnik s ratišta našao kod kuće sve u najboljem redu, taj Edip koji nije sebi iščupao noktima oči i odlutao svijetom? I na što bi se srozao Edip kad bi odmahnuo rukom »sve su to bulažnjenja jednog ishlapjelog pastira i jednog manijačkog popa«, Kreont kad bi rekao: »Neka joj bude! Neka ga pokopa, ako već toliko drži do formalnosti!«, Antigona kad bi se sretno vjenčala sa svojim Hemonom da odgaja djecu u poštovanju državnih zakona? Pokažite mi tog Otela koji tragički ne nasjeda, tog Leara o koga

se otimlju ljubezne kćerke, tog Hamleta koji se bez kolebanja odlučuje za »biti«! Dovedite mi tu Ofeliju koja ne skače u potok, tu Dezdemonu koja uspijeva dokazati svoju nevinost, tu Emu koja se ne zagrcava šakom arsena, tu Anu koja se ne baca pod teretni voz! Koji je taj veliki duh, taj veliki pjesnik, a da nije nosilac jedne svoje tragičke vizije života?... Uostalom, i kad bi se čovjek htio da izdigne iznad svih literarnih obzira i konsideracija, da se iznevjeri njenim najboljim tradicijama, da okrene leđa i Eshilu i Sofoklu i Sekspiru, te da završi djelo s *happy end*-om, kako da to ostvari, na koji način to da izvede?... Vidite i sami, ja bih htio da budem optimist, imam najbolju volju. Ali ne znam kako se to čini. Ako vi slučajno znate, pomozite mi! Što treba učiniti, što treba željeti pa da čovjek bude optimist? Konkretno, što da napišem, kako da završim moj roman da bi to bio *happy end*? Eto pred vama su sve mogućnosti, odlučite vi! Da *Athanatik* učinim dostupnim svima! To valjda ne — to bi tek bio kataklizam, smak svijeta! Da se njime koriste samo neki, da i ovaj put ostanu zakinuti oni »kakvih ima najviše« — pa odatle je tragedija i potekla! A što drugo da izmislim? Sugerirajte mi! Poučite me!...

Krezubi se češkao po isturenom podbratku i nezadovoljno žvatao desnim.

— ... Eto vidite. Ako hoćemo da budemo bar mrvicu optimisti, ne preostaje nam drugo nego da natjeramo nadržavno tijelo da uništi *Athanatik*!

Kaplje u lokvicama pred prozorom padale su nepromijenjenom gustinom. Besprekidno, ujednačeno, kao da je oduvijek kišilo i kao da će do vijeka kišiti.

— Zar ne?...

— Doista, ne preostaje drugo!... Učinite tako!... Za čovječanstvo nikakva nam žrtva ne smije biti teška. Čak ni žrtva besmrtnosti.

L

— Je li moguće da ste i vi bili oženjeni? — zgranula se moja bolničarka.

— Jesam, sestrice, ali tako malo da o tome nije vrijedno govoriti.

— Čudno!

— Zašto čudno?

— Ne znam. Nikad to ne bih bila rekla. Činilo mi se da ste pravi neženja.

— Pa jest... Poneko tako do kasnih godina sačuva tip neženje!...

Izašla je još uvijek začuđena izraza. A kad je za sobom zatvorila vrata, skinuo sam s lica osmijeh, kao gubalo, i rekao sâm sebi: rasprčkao si svoj život, rasprčkao ga za se i za potomstvo, kako su to govorili stari notari. Prosto kao da si dunuo u maslačak!

A opet, kao da to nisam učinio ja. Baš kao da je sve tome išlo na ruku: sredina, prilike, ljudi s kojima sam dolazio u dodir, pa sam slučaj. I, rekao bih, čim mi je neko bio privrženiji, tim je više tome doprinosio. Čak i onda kad sam htio da se podredim, da ja za drugoga nešto učinim, ispadalo je opet na isto. A pokušavao sam da vodim računa o drugima, trudio se da se brinem o dobrobiti drugih! Gotovo sam bio dosadio ženi vječitim zapitkivanjem: »Dolores, jesi li sretna? Jesi li zadovoljna?« A ona je doista bila zadovoljna. (U nje, uostalom, kao da nije ni bilo razlike između sreće i zadovoljstva.) Stvar je u tome što je ona bila zadovoljna uvijek kad je mislila da sam zadovoljan ja. »Neću da te ni u čemu sputavam, neću da ograničavam tvoje mogućnosti«. Kad su nastupila teža vremena, spremno je pristala da s djetetom ostane kod svojih roditelja. Tek, u njenim pismima i planovima za budućnost stalno se